

Frenyó Zoltán

Szent Ágoston történefilozófiájának értelmezése¹

Az alábbiakban Szent Ágostonnak a történelemről alkotott felfogását akként kívánom bemutatni, mint *a* keresztény szemlélet adekvát mintáját, egyben pedig *a* történelemelmélet egyetlen helyes nézőpontját. Ez a tézis semmiképpen nem idealizálást jelent, hanem ellenkezőleg, az összes lehetséges és valóságos történelemfelfogásból logikailag és történetileg levonható konzekvenciát.

A keret, amelybe témánkat szükségképpen el kell helyeznünk, a létkérdés világnézeti tipológiája, s e típusok történeti sora. Nagyon rövidre fogva ez a következőt jelenti. Ami van: a világ, az abszolútum és az ember. Más entitás nem létezik. E dimenziókat három világnézet reprezentálja, s ezek három korban érvényesülnek. Az antikvitást eszerint dominánsan kozmocentrikus, a kereszténységet teocentrikus, a modern kort pedig antropocentrikus világlátás jellemzi. Más alapfelfogás nincs. Az antik ember a kozmoszhoz igazodik, a keresztény ember Istenhez igazodik, a modern ember magát tételezi.²

Ez témánk szempontjából a történelemelmélet három sémáját jelenti. Vázlatosan szólva, a görög-római antikvitásban a történetiség eszméje kezdetleges. A történelem itt nem autonóm színtér, az ember helye a kozmosz, a világ pedig fatalisztikus és jobbára ciklikus mozgást mutat.

Keresztény perspektívában a világ az isteni abszolútum teremtménye, kezdetet és véget hordozó lineáris bontakozás, amelyben az emberi lét az üdvtörténet horizontjában történetiséggel rendelkezik. Ez a történetiség nem abszolút, hanem relatív, és nem immanens, hanem transzcendens értelemmel bír. Ezekben a keretekben jelenik meg az ember mint személy, aki abszolút értékkel bír.

A modern kor szekuláris és profán szemléletében a történelem historicista értelmezést kap (itt eltekintünk a történelmet elimináló apológiáktól). Ebben a történelem mintegy megszemélyesül, önálló tartalmat hordoz, és fejlődést mutat. Az ember most állandó jegyek nélküli merőben történeti lény, viszont egyedül ő alkotja a történelmet, amelynek immanens

¹ Előadás a Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság „Az emberi lét beteljesedése, a világ jövője. Eszkatológia és történelemszemlélet a katolikus gondolkodásban” című konferenciáján. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, 2017. május 19. Megjelent: In: Vincze Krisztián (szerk.): A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság Közleményei, IV. Szent István Társulat, Budapest, 2017. 225-231.

² Bővebben ld.: Frenyó Zoltán: A filozófia háromszöge és Európa három gyökere. In: Uő: Korfordulón. Filozófiai tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Budapest, 2015. 16-38.

elve s gyakran evilági megoldása van. Ebben a szellemben születik meg az újkori történetfilozófia.

Szent Ágoston *De civitate Dei* című munkája a maga eleven meghatározottságában időtlen érvényű mű. Bírálja az antik fatum-felfogást és a világ ciklikus menetének elvét. A történelmet tárgyává teszi, amely értelmet hordoz. Ennek alanya az ember, akinek működését két végső elvre, az önzetlen és az önző szeretetre redukálja. Ezek létesítik a mennyei és a földi civitast, amelyek kevert városként jelentik az ember világát.

A két elv harca adja a történelem mindenkori tartalmát. A történelemnek iránya van, fejlődése nincs, mert a két elv küzdelme nem földi síkon dől el. A mennyei város – földi város, valamint az egyház – állam kettőssége között van bizonyos rokonság, de fogalmilag semmiképpen nem felelnek meg egymásnak. Ekkleziológiája a mennyei, örök és a földi, véges egyház képzetét egyaránt tartalmazza. Az egyháznak nála kitüntetett történeti szerepe van, de nem híve a teokráciának (mint a későbbi reá hivatkozók). Az állam relatív értékkel bír; fontos társadalmi rendeltetése van, de nem végső elv. Igazságosság és béke a földi szintéren tökéletlen, de valós értékek.

A történelemnek bizonyos értelemben kettős elve van: egyrészt egy belső, antropológiai elv, a kétféle szeretet ereje, másrészt és abszolút módon a gondviselés mint külső, transzcendens elv. Tételezi az emberi szabad akaratot, de szembeszáll annak túlhajtásával, hangsúlyozva a kegyelem szerepét. Kifejezetten összeegyezteti a praedestinációt és az akaratszabadságot. Mint írja: „Nem félünk attól, hogy nem saját akaratunkból tesszük azt, amit saját akaratunkkal teszünk.”³

Kettős idő-fogalma szerint az idő nem abszolút, hanem egyrészt a világ ideje, másrészt a lélek belső ideje. A történelem objektív ideje a világ idején nyugszik, a lélek szubjektív ideje a pillanat, egyfajta kvázi-örökkévalóság, az ember Isten-rokonsága. A gondviselés és a praedestinatio létmódja az időtlenség, az emberi akarat és cselekvés létmódja az időbeliség, ezért együttes érvényük lehetséges és nem jelent logikai ellentmondást.

A történeti időt Jézus Krisztus strukturálja. Az incarnatio egyrészt értelmet ad a történelemnek, másrészt lehetővé teszi a történeti megismerést. Ahogy Ágoston írja: „A századok úgy rakódtak volna egymásra, mint üres cserépedények, ha nem lett volna feladatuk, hogy megjósolják Krisztus eljövételét.”⁴

³ Augustinus: *De civitate Dei*, V. 9.

⁴ Augustinus: *Tractatus in Ioannis evangelium*, 9. 6. Szent Ágoston: *Beszédek Szent János evangéliumáról*, I. köt. Jel Kiadó, Budapest, 2008. 138.

A történetfilozófia – ahogy a kifejezést korunkban használjuk - kettős értelmet hordoz. A szubsztanciális történetfilozófia magának a történelemnek a természetéről szól, a kritikai történetfilozófia pedig a történeti megismerés kérdéseit elemzi. Az Ágoston által képviselt keresztény történelemszemlélet egyedülálló módon mindkettőnek megfelel, s a kettő egységét alakítja ki.

Szent Ágostont sokan és régóta a történetfilozófia atyjaként emlegették. Ebben az esetben főként a szubsztanciális történetfilozófia fogalma kerül szóba. Szemléletét mások ettől eltérő kifejezésekkel illetik. Ilyenek a történetfilozófia mellett a történetteológia⁵, történeti metafizika⁶, teológiai történetfilozófia⁷ és hasonlók.

Megjegyzem, úgy tűnik föl, itt bizonyos mértékig egy időbeli tendencia is érvényesül. Míg egy évszázada - a korabeli filozófiai élethez és diszciplínákhoz kapcsolódni akarván, a filozófia akkori felfogásához, s a keresztény filozófia akkori önértelmezéséhez és legitimáló igényéhez híven - inkább a „történetfilozófia” terminust használták, addig ma talán elterjedtebb a „történetteológia” kifejezés említése. (Az ágostoni életmű egyik tradicionális diszciplínája a történetfilozófia, eredetileg mintegy királytükör, míg a XX. században új diszciplínákat fogalmaztak meg.)

Tekintetbe véve olyan szempontokat - mint amilyen az egy ciklus, praedestinatio, dualizmus, transzcendencia, eszkhatólogia - amelyek gyengítik az autonóm történelem fogalmát, az utóbb említett kifejezéseket jobbra *korlátozó* értelemben vezették be, magyarul: Ágoston civitas-tana *még nem* történetfilozófia.

Ennek egyik jellegzetes példája Alois Wachtel – egyébként kitűnő - munkája, amelyben kifejti: "Amennyiben a történetfilozófia azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a történelem szellemi valóság, és hogy a történetfilozófia az e valóság alapjait képező struktúra megállapítására és megismerésére törekszik, annyiban a korábbi idők teológiai történelemmegértése voltaképpen nem történetfilozófia, mivel a világ és a túlvilág ontológiai vonatkozásain belül nem ismeri a történelem autonóm területét, és így nem rendelkezik a modern értelemben vett specifikus történelmi ismeretformával. Augustinus történelemtana annál kevésbé nevezhető történetfilozófiának, mivel sem a korábbi történelmi gondolkodásnak önálló arculatot nem tulajdonít, sem a történelmi folyamat értelmezéséhez

⁵ Alois Wachtel: Beiträge zur Geschichtstheologie des Aurelius Augustinus. L. Röhrscheid Verlag, Bonn, 1960.; Padovani, U. A.: La Città di Dio di Sant'Agostino: teologia e non filosofia della storia. Rivista di filosofia neoscolastica. Suppl. XXII. Milano, 1931. 220-263.; Marrou, H.-I.: La théologie de l'histoire. Augustinus Magister, Paris, 1954. III. 193-204.; Chaix-Ruy, J.: Anti-historisme et théologie de l'histoire. Recherches Augustiniennes, I. Paris, 1958. 303-315.; Stakemeier, Eduard: Civitas Dei. Die Geschichtstheologie des heiligen Augustinus als Apologie der Kirche. Schöningh, Paderborn, 1955.

⁶ H. Glasenapp: Az öt világvallás. Gondolat, Budapest, 1975. 268.

⁷ A. Ja. Gurevics: A középkori ember világképe. Kossuth, Budapest, 1974. 100.

nem ragad meg immanens kategóriákat. Helyesebbnek látszik ezért Augustinus történelemtudatát inkább történetteológiának tekinteni."⁸

Benyomásom szerint a kérdést az effajta beállításban túlárnyalták és - historicista vagy racionalista szellemben - tulajdonképpen a fonákjáról nézik. Úgy vélem, ehhez képest jogosult a civitas-tan erőteljesebb méltatása, s annak hangoztatása, hogy a tan minősíthető történetfilozófiának, amennyiben pedig nem az, akkor *nem kevesebb, hanem több* annál. Ez az ágostoni világszemlélet szélesebb kereteire utal.

Ez a szemlélet magán Szent Ágostonon alapul. A "Szentháromságról" írott értekezésében a következő világos felfogást és úgy vélem, *a történelemfilozófia szempontjából kulcsfontosságú fejtegetést* találjuk: A mű IV. könyvében éppenséggel a megtestesült Igéről, Krisztusról beszél, majd a régi filozófusokat bírálja, mondván:

"Ezért nem csoda, ha nem tudják áttekinteni a letűnt évszázadok sorozatát, és nem találják meg azt a *kiinduló pontot* (meta), amelytől az emberi nem életének folyama ered, és azt a *célt*, amely felé a folyása szükségszerűen tart. Ezt a távoli jövőt a történetírók sem tudták leírni, hiszen senki sem tapasztalta meg és nem jegyezte fel. Ezek a filozófusok - ha másoknál többet is tudtak - ilyen dolgokat nem láttak meg az örök elvekben; különben nem elégedtek volna meg a történetírók által megörökített múlt tanulmányozásával, hanem a jövőt tárták volna fel, mint ahogy tették az ő jövendőmondóik és a mi prófétáink."⁹

A történetfilozófia értelmezése – mint már jeleztük - szokás szerint kettős. Egyrészt magát a történelmi mozgásfolyamatot, másrészt az ezt feltáró emberi tudományos megismerő tevékenységet értjük alatta. A szubsztanciális, spekulatív, tartalmi történelemfilozófia mondanivalója magának a társadalomnak a természetére vonatkozik, a kritikai vagy formális, leghelyesebben ismeretelméletinek, episztemológiáinak nevezhető történetfilozófia pedig a történelem megismerésének folyamatára, módszertanára reflektál.¹⁰

A történetfilozófia előfeltétele lehet az emberi nem egyetemességének és társadalmiságának elve, a történelem bizonyos fokú autonómiájának felfogása, e színtér változásának, valamilyen irányú mozgásának konstatálása, és ismérve lehet a totalitásból kiinduló szemlélet, vagy a történelmet egy vagy bizonyos számú végső alapelvre, vezérlő, sajátos értelmet adó és célt jelentő, immanens vagy transzcendens princípiumra visszavezető felfogás.

⁸ Wachtel, i.m. 7.

⁹ Augustinus: De Trinitate, IV. 16. 22. A Szentháromságról. Gál Ferenc ford. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 162.

¹⁰ Dray, William: Philosophy of History. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1964.

Szent Ágoston a keresztény tanítás alapelveit szoros összefüggésbe hozta a történelem menetével, és történelemszemléletében ennek levonta a következményeit. William Cuningham szerint "Az Isten városának végső győzelmébe vetett hit értelmet ad a világ folyamatának, mert rámutat, hogy az ember szenvedése, a földi birodalmak felemelkedése és bukása nem volt hiábavaló."¹¹ J. N. Figgis pedig rámutatott, hogy a Földön múlttal és jövővel rendelkező, meghatározott történelmi jelenségnek, egy jelenleg létező társadalomnak, mint az isteni tevékenység speciális színterének, a földi társadalmon úrrá levő megváltásnak gondolati felvevéséből elkerülhetetlenül előáll a történelemfilozófia valamely arculata.¹²

A civitas-tan az antik és a bibliai szemlélethez képest a következőképpen tűnik föl: A civitas-tan szerinti szemlélet nem antik eset-krónika, és nem korszakokat átugró prófétikus látásmód. A két város története teljes mértékben, szélességben és folyamatosággal végighúzódik az emberi történeten. "Az értelmetlen emberi történelemnek – miként Ágostont értelmezve Peter Brown írja - Isten Igéje ad értelmet, melyet Krisztus megjelenése tár fel az emberek között."¹³

A Krisztus-középpontú szemlélet témánk szempontjából is kulcsfontosságú. A keresztény szemléletben – ahogyan Gurevics jellemzi - "A történelmi idő mennyiségileg és minőségileg két fő szakaszra - a Krisztus születése előtti és utáni szakaszra - oszlik, és ezáltal meghatározott struktúrát nyer. A történelem a teremtés aktusától az utolsó ítélet felé halad. A történelem középpontját jelentő döntő szakrális tény, amely egész menetét meghatározza, amely új értelmet kölcsönöz neki és kijelöli további fejlődését, Krisztus eljövetele és mártírhalála."¹⁴

Látnivaló az előbb elmondottakból, hogy *Szent Ágoston civitas-tana mind a szubsztanciális, mind pedig a kritikai történetfilozófia ismérveinek megfelel.* A történelemnek megvan a maga *területe*, menete, egyrészt van értelme, másrészt *megismerhető*, s mindkettő *ugyanazon az egy Krisztuson keresztül.*¹⁵ Mondhatni a fentiek alapján, hogy Szent Ágoston a görög-római és a bibliai szemlélet nyomán létrehozta az *első történetfilozófiát*. Ez azonban egyúttal az *utolsó* olyan felfogás volt, amely *több volt, mint történetfilozófia*. (Itt talán csak

¹¹ William Cunningham: Hulsean Lectures, IV. Cambridge, 1885. St. Austin (Augustine) and his Place in the History of Christian Thought. C. J. Clay & Sons, London, 1886. 114. Idézi: Figgis, John Neville: The political aspects of S. Augustine's 'City of God'. Longmans, Green & Co. London, 1921. 32.

¹² Figgis, i.m. 34-35.; 42-43.

¹³ Brown, i.m. 373.

¹⁴ Gurevics, i.m. 95.; Oscar Cullmann: Krisztus és az idő. Az őskeresztény idő- és történelemszemlélet. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2000.

¹⁵ Még szélesebben Szent Ágoston Krisztust metafizikai jelentőségében mutatja föl, amikor arról beszél, hogy Krisztus a fundamentum (CD XXI. 26.), és a principium (CD X. 24.). Ld. még: Dalsgaard Larsen, B.: St. Augustine on Christ as principium in De civitate Dei, 10,23-24. Studia Patristica, Vol. XXII. Peeters, Leuven, 1989. 283-289.

Vicót tekinthetnénk kivételnek, de többek közt az ő markáns ciklikus felfogása nem teszi lehetővé, hogy Ágoston mellé helyezzük.¹⁶⁾

Szent Ágoston szemlélete természetesen távol áll attól a szekularizált, profán koncepciótól, amely Voltaire "történetfilozófia"-terminusa mögött húzódik. A kifejezést ugyanis tudvalevőleg Voltaire alkotta meg, aki 1765-ben ezzel a címmel jelentetett meg egy művet.¹⁷ Az újkori történelemszemlélet abban tér el a korábbiaktól, hogy elegendő lesz önmagának, hogy historizmus lesz, amely szerint a lét egyedüli mozzanata a történetiség és a mulandóság, illetve immanens fejlődés jellemzi, másfelől - az újabb időkben - történeti módszertan, analitikus szemlélet lesz.¹⁸

*Az Ágoston által felrajzolt szemlélet egyrészt olyan egységben tartja a történetfilozófia szubsztanciális és ismeretelméleti vetületét, amely később felbomlik, másrészt mint történetfilozófia tartalmazza az időbelit, a mulandót, a fejlődőt, de az örök, az időn kívüli, a változatlan kereteibe foglalva. Michele Federico Sciacca találó és maradandó értékelése szerint: "A történelmet nemcsak scientiának, hanem sapientiának is kell tekintenünk, vagyis a történelemnek nincs egymástól külön szemlélhető filozófiája és teológiája, hanem az emberi tudás számára érvényes filozófiája van, amely végső értelemként a bölcsesség."¹⁹ Végeredményben tehát azt mondhatjuk, hogy *Szent Ágoston civitas-tana (kettős, egyszerre metafizikai és ismeretelméleti) történetfilozófia és egyúttal több mint történetfilozófia.**



¹⁶ Ágoston és Vico viszonyáról: Frenyó Zoltán: Ágoston és Vico. Szent Ágoston helye és szerepe Giambattista Vico gondolkodásában. Valóság, 2017/5. 34-50.

¹⁷ Voltaire: A történelem filozófiája (1765). Részletek. In: Ludassy Mária (szerk.): A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Gondolat, Budapest, 1975. 154-178.

¹⁸ Erről átfogóan ld.: Kelemen János: Vázlat az analitikus történetfilozófia történetéről. Kellék, 27-28. (2005.) 179-185.

¹⁹ Sciacca, M. F.: Interpretazione del concetto di storia di Sant'Agostino. Quaderni della Cattedra Agostiniana, 3. Edizioni Agostiniane, Tolentino, 1960. 20.